

ธาตุคู่ในวัฒนธรรมล้านช้างวัดลำภูรามณีวาส
อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดศรีสะเกษ: จากสัญลักษณ์แห่งสัมพันธภาพ
ความเป็นมา ความศักดิ์สิทธิ์ คู่เอกลักษณ์ศิลปะล้านช้างในท้องถิ่น
The Twin Relics in Lan Chang Culture at Lamphu
Ramphaniwat Temple, Khukhan District, Sisaket Province:
From Symbols of Relationship, History, and Sacredness to
the Identity of Lan Chang Art in the Local Area

ธัญพงษ์ สารรัตน์ / Thanyapong Sararat¹

ธนพล บ้องแก้ว / Thanapon Pongkaew¹

เอนก ศรีภพ / Anek Sriphob¹

ธีรพัฒน์ พงกุล / Teerapat Pongkula¹

Received: Feb. 17, 2025 Revised: Apr. 18, 2025 Accepted: Jun. 9, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ศึกษาประวัติความเป็นมาตลอดจนความสำคัญขององค์ธาตุคู่ในวัฒนธรรมล้านช้างที่ได้ตั้งประดิษฐานอยู่ในอาณาบริเวณวัดลำภูรามณีวาส ตำบลใจดี อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดศรีสะเกษ ในฐานะที่เป็นศาสนสถาน que แสดงสัญลักษณ์แห่งมิตรภาพของผู้คนในท้องถิ่นตามความเชื่อ มีความเป็นมาที่ยาวนาน มีความศักดิ์สิทธิ์ในฐานะที่พึ่งทางใจของผู้คน จนมีลักษณะทางศิลปกรรมที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างในท้องถิ่นได้เป็น

¹สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์และการพัฒนามนุษย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ

¹Social Studies Program, Faculty of Education and Human Development, Sisaket Rajabhat University

อย่างดี โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ ผ่านการศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร คำบอกเล่า การสัมภาษณ์ และข้อมูลภาคสนาม จากการศึกษาพบว่า ธาตุคู่ในวัฒนธรรมล้านช้างภายในอาณาบริเวณของวัดลำภูรามณีวาส ตำบลใจดี อำเภออุซัน จังหวัดศรีสะเกษ มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานกว่า 400 ปี ถูกสร้างขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ก่อนการสร้างวัดลำภูรามณีวาสไม่นานนัก เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดีที่บ่งบอกถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมลาว ในท้องถิ่นอีสานใต้ในสมัยอยุธยา ลักษณะเป็นธาตุคู่ทรงปราสาทยอดและทรงบัวเหลี่ยมในวัฒนธรรมล้านช้าง ตั้งประดิษฐานอยู่บริเวณลานกว้างด้านทิศตะวันออกของวัด สันนิษฐานว่าเป็นธาตุบรรจุอัฐิของอดีตเจ้าอาวาสของวัดลำภูรามณีวาส มีเรื่องเล่าเชิงตำนานที่แสดงถึงสัญลักษณ์แห่งสัมพันธภาพ ระหว่างชายและหญิง รวมถึงผู้คนในท้องถิ่น ความสัมพันธ์ระหว่างดินแดนสองดินแดน รวมถึงคติความเชื่อเรื่องพญานาคที่เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในทางศาสนา ที่มีอิทธิพลต่อการควบคุมสังคม สะท้อนให้เห็นถึงหลักฐานทางศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองมาอย่างช้านาน มีความศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งผลต่อความเชื่อความศรัทธาของคนในพื้นที่ และมีความสำคัญในบริบทของธาตุเจดีย์ที่เป็นเอกลักษณ์ศิลปะล้านช้างในท้องถิ่นศรีสะเกษ

คำสำคัญ : ธาตุคู่ในวัฒนธรรมล้านช้าง วัดลำภูรามณีวาส ศิลปะล้านช้าง ศรีสะเกษ

Abstract

This article aims to study the history and significance of the twin relics in Lan Chang culture enshrined in the area of Wat Lamphu Ramphaniwat, Jai Dee Subdistrict, Khukhan District, Si Sa Ket Province. As a religious site that symbolizes friendship among local people according to their beliefs, it has a long history and is sacred as a spiritual refuge for local people, resulting in its artistic characteristics that clearly represent the uniqueness of local Lan Chang art. A qualitative study was conducted using documents,

testimonies, interviews, and field data. The study found that the twin relics in Lan Chang culture in the area of Wat Lamphu Ramphaniwat in Si Sa Ket have a history of more than 400 years and were built in the early 22nd Buddhist century, shortly before the construction of Wat Lamphu Ramphaniwat. It is historical archaeological evidence that indicates the influence of Lao culture in the southern Isan (North Eastern) region in the Ayutthaya period. It is a pair of chedis in the shape of a castle and a lotus bud in the Lan Chang art style. It is enshrined in the wide area on the east side of the temple. It was assumed that the chedis contain the relics of the former abbot of Wat Lamphu Ramphaniwat. There are legendary stories that show the symbol of the relationship between men and women, including local people; the relationship between the two lands; and the belief in the Naga, a sacred animal in religion that has an influence on controlling society. It reflects the evidence of art that has been related to politics and governance for a long time. Its sacredness has affected the beliefs and faith of local people. It is important in the context of the chedi that is unique to Lan Chang art in Si Sa Ket.

Keywords : Paired chedis in Lan Chang culture, Wat Lamphu Ramphaniwat, Lan Chang art, Si Sa Ket

บทนำ

ธาตุเจดีย์ ธาตุ หรือพระธาตุ เป็นหนึ่งในถาวรวัตถุที่เป็นสัญลักษณ์แห่งการเคารพบูชาอันศักดิ์สิทธิ์ของพุทธศาสนิกชน (दनัย ไชโยธธา, 2560) เป็นผลงานเชิงช่างของช่างพื้นบ้านในภาคอีสานอีกแขนงหนึ่งที่ได้กระทำสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษก็คือ การสร้างที่บรรจุอัฐิธาตุของผู้วายชนม์ เปรียบประดุจ

อนุสรณ์สถานเอาไว้เตือนตาเตือนใจแก่ลูกหลานผู้อยู่หลัง การสร้างที่บรรจุ
อัฐิธาตุของผู้วายชนม์นี้นิยมประดิษฐานไว้ใกล้รั้วบริเวณวัดในหมู่บ้านหรือ
บนที่ดอนในเขตไร่นาของครอบครัวหรือญาติพี่น้องของผู้วายชนม์ที่เรียกกัน
โดยสามัญทั่ว ๆ ไปว่า “ธาตุ” (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546) ซึ่งธาตุนั้นนับเนื่อง
เป็นผลงานทางด้านสถาปัตยกรรมประเภท “อนุสาวรีย์” ซึ่งหมายถึงที่บรรจุ
อัฐิธาตุของบรรพบุรุษ หรือผู้ที่ล่วงลับ รวมไปถึงสามัญชนคนครองเรือน ตลอดถึง
พระสงฆ์องค์เจ้า อาทิ ยาท่าน ญาคู เป็นต้น ส่วน “พระธาตุ” นั้น หมายถึง
อนุสาวรีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
หรือพระอรหันต์เจ้าแต่เพียงสถานเดียว (วิโรธม ศรีสุโร, 2531) ซึ่งการสร้างธาตุนั้น
มีคติการสร้างและบูชาธาตุ โดยมีการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมที่นับถือผีและ
สิ่งศักดิ์สิทธิ์กับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทำให้ความเชื่อ แนวคิด
จุดมุ่งหมาย และวิธีการบูชาธาตุเปลี่ยนไปสู่ความผูกพันและความศักดิ์สิทธิ์
ซึ่งในที่นี้ “ธาตุ” คือ ศาสนสถานที่อยู่ด้วยอัฐิ คนในชุมชนสันนิษฐานว่าน่าจะเป็น
ธาตุของผู้ที่มีคุณธรรมและเป็นที่เคารพสักการะของคนในชุมชน ก็จะทำให้เจดีย์
มีขนาดใหญ่ขึ้น (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, 2552) ดังธาตุคู่ศิลปะล้านช้าง
ในอาณาบริเวณวัดลำภูรามนิวาส ตำบลเจดีย์ อำเภออุซันต์ จังหวัดศรีสะเกษ
ที่ได้รับการสันนิษฐานว่าธาตุคู่หรือธาตุเจดีย์ 2 หลังนี้ ถูกสร้างขึ้นในราว พ.ศ. 2102
หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เชื่อกันว่าธาตุคู่นี้อาจเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนแถบนี้
ซึ่งเมืองแถบอีสานใต้เริ่มจากการอพยพเข้ามาของผู้คนแถบหัวเมืองที่อยู่อย่าง
โดดเดี่ยว แล้วเข้าไปอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองพิมาย เมืองนครราชสีมา
และกรุงเทพฯ โดยมีลักษณะการปกครองให้เจ้าเมืองท้องถิ่นดูแลอย่างหลวม ๆ
มีขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมเป็นของตนเอง (สุทัศน์ กองทรัพย์,
2556) ซึ่งเป็นชุมชนที่เป็นส่วนหนึ่งของบ้านปราสาทสี่เหลี่ยมโคกลำดวนใหญ่
และภายหลังมีการตั้งวัดลำภูรามนิวาสขึ้นใน พ.ศ. 2134 (นิติภูมิ ชุขันธิน,
2567) เชื่อกันว่า ธาตุคู่นี้เป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของพระภิกษุประथा เจ้าอาวาส
รูปแรกของวัด ซึ่งปัจจุบันชำรุดมาก และธาตุอีกธาตุหนึ่งที่ยังค่อนข้างสมบูรณ์
คือ อัฐิธาตุของพระราชครูบัว อาจารย์ของตากะจะนั่นเอง ทราบได้จากลักษณะ

ของธาตุพระสงฆ์นั้นจะเป็นธาตุพระเถระผู้ใหญ่ เจ้าอาวาส ธาตุญาณาน ญาณุ เป็นตัน องค์ธาตุมักก่อสร้างให้สูงใหญ่เป็นพิเศษ มีความซับซ้อนมากขึ้น ตำแหน่งที่ก่อสร้างในวัดก็มักให้สง่า สะดุดตา ไม่อยู่ริมรั้ว เป็นธาตุสามัญทั่ว ๆ ไป (วิโรฒ ศรีสุโร, 2551) และมีการย่อมุมแบบศาสนสถานแบบขอม เพราะเป็นชุมชนไทยลาว เขมร มีประตูหลอก เป็นฐานเหลี่ยมย่อมุมลดหลั่นกันไป ดังกวีนิพนธ์ที่ว่า “ธาตุญาณุญาณาท่านกลางลานวัด ลูกศิษย์จัดสร้างเด่นเป็นอนุสรณ์ ระลึกคุณบุพพาทจารย์ท่านพร้าวน แว้วคำสอนทุกเช้าคำทำความดี” (วิโรฒ ศรีสุโร, 2560) ซึ่งภายหลังเมื่อธาตุพังได้มีการนำอิฐธาตุมาใส่ในธาตุเล็กที่อยู่ใกล้เคียงกัน

ต่อมาภายหลังชาวบ้านได้มีการเชื่อมโยงเรื่องเล่าท้องถิ่นที่ว่าด้วยตำนานท้องถิ่นเรื่องชายหญิงแข่งกันสร้างธาตุ และสัมพันธ์ภาพระหว่างเมืองฝ่ายชายและเมืองฝ่ายหญิง คือ เมืองของท้าวเกตุ และนางจันทร์ กษัตริยาธิราชและกษัตริยา (ชะเอียน ชุขันธิน, 2567) ซึ่งคงมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน คือ ต่อต้านการรุกรานของชาวเขมรจากตอนบนในใกล้เคียงเขาพนมดงเร็กที่มาทางแผ่นดินคืน จึงสร้างธาตุทั้งสององค์ขึ้นในพื้นที่ชุมทางชายขอบประหนึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งมิตรภาพและหลักเขตแดนของทั้งสองอาณาจักร โดยยึดถือเอาพระพุทธศาสนาและผีบ้านผีเมืองเป็นสภิกษิพยายผ่านพิธีสัตยาธิษฐาน แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานความเชื่อเรื่องผีและพระพุทธศาสนา (Syncretism) เอื้อเพื่อแก้วิกฤตในบริบทการเมืองการปกครองในระบอบกษัตริย์อย่างหยั่งรากลึก และแสดงถึงความเป็นกลุ่มคนในวัฒนธรรมลาวอย่างเหนียวแน่นที่แสดงออกผ่านธาตุเจดีย์ ซึ่งคนในท้องถิ่นเชื่อว่าธาตุเจดีย์นี้คือการทำเป็นทรงเรือนธาตุสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีเพิ่มมุมการทำซุ้มประตู 4 ด้าน และการที่มีเรือนชั้นซ้อนบนส่วนยอดได้ส่งอิทธิพลให้กับธาตุเจดีย์อื่น ๆ ในแถบนี้ที่ล้วนเป็นหนึ่งในเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้าง เนื่องจากในช่วงสมัยอยุธยาขึ้นจะมีความคาบเกี่ยวกับอาณาจักรล้านช้างที่ถือเป็นดินแดนที่มีประวัติศาสตร์เจริญรุ่งเรืองทางด้านวัฒนธรรมประเพณีและพระพุทธศาสนา มีอาณาเขตปกคลุมพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยและประเทศลาว ส่งผลต่อการที่ชาวพุทธในภาคอีสานมีคติความเชื่อในเรื่องการบูชาธาตุมาอย่างยาวนาน (ไพฑูริย์ มีกุล, 2521) ดังปรากฏให้เห็นร่องรอยของธาตุอีสานที่โดดเด่น

ถึงแม้จะผู้ฟังไปตามกาลเวลา แต่ก็ช่วยยืนยันถึงความสำคัญทางวัฒนธรรมในพื้นที่แถบนี้ได้เป็นอย่างดี

จากร่องรอยทางประวัติศาสตร์โบราณคดีที่กล่าวมาทั้งหมดถือเป็น การที่ท้องถิ่นได้มีการสะสมทุนทางวัฒนธรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ แต่ในปัจจุบันพบว่า ข้อมูลเรื่องธาตุเจดีย์ในอำเภอบุขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ มีการเผยแพร่ค่อนข้าง เนื่องจากข้อมูลและหลักฐานทางประวัติศาสตร์มีค่อนข้าง จำกัด จากการทบทวนวรรณกรรมมีเพียงงานของนิติภูมิ ชูขันธิ (2567) เรื่อง “ประวัติ (ย่อ) เมืองบุขันธุ์และวัดลุ่มภู” และงานของนิติภูมิ ชูขันธิ (2560) เรื่อง “องค์พระแก้วเนรมิตและองค์พระพญาครุฑ องค์พระพุทธรูป ศักดิ์สิทธิ์คูเมืองบุขันธุ์” ซึ่งเป็นกลุ่มงานที่ให้ภาพองค์ความรู้กว้าง ๆ เกี่ยวกับ ธาตุเจดีย์ทั้ง 2 นี้ ด้วยเหตุนี้ คณะผู้ศึกษาจึงได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลธาตุเจดีย์ ที่วัดลุ่มภูรามณิवास โดยค้นคว้าและวิเคราะห์จากข้อมูลที่เป็นเอกสาร รวมทั้ง การศึกษาประวัติศาสตร์และความศักดิ์สิทธิ์ของธาตุทั้ง 2 ในอาณาบริเวณ วัดลุ่มภูรามณิवास ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาเชิงประจักษ์ที่สร้างคุณค่า ให้กับผู้ที่ศึกษาและเป็นคุณค่าทางวัฒนธรรมในการเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับ ธาตุเจดีย์ทั้ง 2 ภายในวัดแห่งนี้ และเป็นฐานข้อมูลในการต่อยอดเพื่อใช้ในการ พัฒนาการท่องเที่ยวและทุนทางวัฒนธรรมต่อไป

ภาพที่ 1 วัดลำภูรามณิवासกับความเป็นศูนย์กลางชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน
(ที่มา : รัชยพงศ์ สารรัตน์, ธนพล ป้องแก้ว, เอนก ศรีภพ และธีรพัฒน์ ผงกุลลา, 2568)

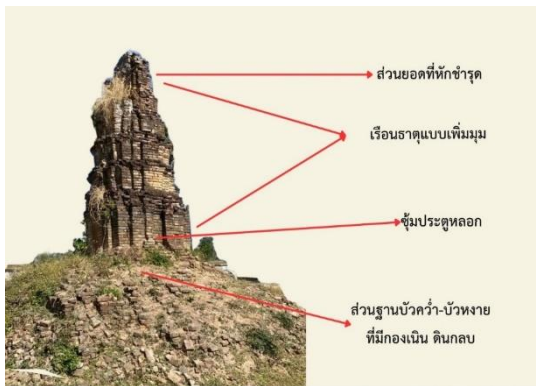
วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของธาตุคูในวัฒนธรรมล้านช้างที่ประดิษฐานอยู่ในอาณาบริเวณวัดลำภูรามณิवास ตำบลไจดี อำเภوخุขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดีท้องถิ่นของจังหวัดศรีสะเกษ

ตำนานธาตุเจดีย์คู่ศิลปะล้านช้างภายในวัดลำภูริมนิवास ตำบลใจดี อำเภอ ขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ

ธาตุเจดีย์คู่ศิลปะล้านช้างนี้ เป็นโบราณสถานที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของ
วัดลำภูริมนิवास เป็นวัดเก่าแก่ที่สร้างและตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2134 (ก่อนตั้งเมือง
ขุขันธ์) ปัจจุบัน พ.ศ. 2568 ธาตุคู่ดังกล่าวมีอายุราว 434 ปี กล่าวคือตั้งขึ้นใน
สมัยอยุธยาตอนปลาย โดยมีพระภิกษุประทาเป็นเจ้าอาวาสองค์แรก ปัจจุบัน
ยังพอมือหลักฐานที่ยังปรากฏหลงเหลืออยู่ให้เห็นถึงความเก่าแก่ของวัดนี้ว่า
มีอายุนับเป็นร้อย ๆ ปี มีอยู่หลายอย่าง เช่น พระธาตุเจดีย์หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า
ปราสาท 2 หลัง เป็นพระธาตุเจดีย์ศิลปะล้านช้างตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออก
ของโบสถ์ในปัจจุบัน สำหรับองค์พระธาตุเจดีย์นี้ตั้งอยู่เป็นแนวตรงด้านหน้า
โบสถ์หลังที่ 2 ที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกยังมีสภาพที่สมบูรณ์ร้อยละ 80 ส่วนหลัง
ด้านทิศตะวันตกอยู่ในสภาพเก่าแก่ ทรวดทรงมปรักหักพัง ปัจจุบันมีเฉพาะส่วนฐาน
เท่านั้น มีตำนานเล่าขานเกี่ยวกับพระธาตุเจดีย์ทั้ง 2 หลังว่า เป็นพระธาตุเจดีย์ที่
หนุ่มสาวสร้างแข่งขันกันเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาในสมัยที่สร้างวัดขึ้นมาใหม่ ๆ
เช่นเดียวกันกับประเพณีการก่อพระเจดีย์ทรายอย่างในปัจจุบัน พอสร้างได้
ประมาณเกือบครึ่งหลัง ฝ่ายหญิงเห็นว่าการก่อสร้างพระธาตุเจดีย์ของฝ่ายชาย
สร้างได้เร็วคงจะเสร็จก่อน จึงใช้เสน่ห์มารยาหญิงหลอกให้ฝ่ายชายมาช่วย
ฝ่ายหญิงและฝ่ายหญิงจะช่วยฝ่ายชายภายหลัง ทำให้ฝ่ายชายหลงคารม จึงได้
ช่วยฝ่ายหญิงสร้างจนเกือบจะเสร็จ พอฝ่ายชายกลับมาสร้างของตัวเองก็มี
เวลาเหลือเพียงเล็กน้อยจึงทำให้แพ้ฝ่ายหญิง เพราะฝ่ายชายสร้างได้แต่เพียง
ครึ่งเดียว และเป็นธรรมดาของวัตถุที่ก่อสร้างเป็นโบราณสถานที่มีการสร้าง
มานาน กอปรกับขาดการดูแลบำรุงรักษาจึงทำให้พระธาตุเจดีย์ทั้ง 2 หลังชำรุด
ทรุดโทรมไปตามกาลเวลา โดยผลจากดินฟ้าอากาศและสัตว์ต่าง ๆ ตามธรรมชาติ
จึงมีต้นไม้ขึ้นแทรกระหว่างก้อนอิฐภายในองค์พระธาตุเจดีย์ ทำให้เกิดการแตกร้าว
และหักพังลงไปเป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง หากได้รับการดูแลรักษาบูรณะซ่อมแซม
โดยถูกวิธีก็คงจะยังคงเหลือเป็นศาสนสถานที่ล้ำค่าทางประวัติศาสตร์ให้ลูกหลาน
รุ่นหลังได้ศึกษากันไป แต่ทั้งนี้ตำนานยังเล่าต่ออีกว่า เจดีย์เป็นทรงสี่เหลี่ยม

ย่อมุมคือ เป็นการเปลี่ยนแปลงรูปทรงแบบเจดีย์ทรงระฆังมาเป็นสี่เหลี่ยมแล้ว
 เพิ่มมุมของเจดีย์ขึ้นมา บางครั้งเรียกเจดีย์ย่อมุม แต่ส่วนบนของเจดีย์นิยมตกแต่ง
 ทำเป็นรูปดอกบัวบานซ้อนกันเป็นชั้น ๆ ขึ้นไปถึงยอดของเจดีย์ เจดีย์รูปแบบนี้
 ก็ยังใช้ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์เพื่อบ่งบอกความหมายให้เราทราบถึงความหมายแห่ง
 พระนิพพาน และหนทางไปสู่พระนิพพานต้องมีปัญญาคือดอกบัว (ชอบ สุขไส,
 2567)

ภาพที่ 2 ธาตุทางทิศตะวันออก

(ที่มา : ฉันทยพงศ์ สารรัตน์, ธนพล ป้องแก้ว, เอนก ศรีภาพ และธีรพัฒน์ ผงกุล, 2568)

ภาพที่ 3 ธาตุทางทิศตะวันตก

(ที่มา : ฉันทยพงศ์ สารรัตน์, ธนพล ป้องแก้ว, เอนก ศรีภาพ และธีรพัฒน์ ผงกุล, 2568)

ภาพที่ 4 แผนผังที่ตั้งของธาตุโบราณภายในวัดลุ่มภูรามนิवास (ที่มา : ฉันทพงษ์ สารรัตน์, ธนพล ป่องแก้ว, เอนก ศรีภาพ และวีรพัฒน์ ผงกุล, 2568)

ภาพที่ 5 ธาตุโบราณตามปริมปราศติความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชน
(ที่มา : ฉันทพงศ์ สารรัตน์, ธนพล ป้องแก้ว, เอนก ศรีภพ และธีรพัฒน์ ผงกุลา, 2568)

ภาพที่ 6 ธาตุโบราณตามปริมปราศติวิวัฒนาการการสร้างแปงธาตุ
(ที่มา : ฉันทพงศ์ สารรัตน์, ธนพล ป้องแก้ว, เอนก ศรีภพ และธีรพัฒน์ ผงกุลา, 2568)

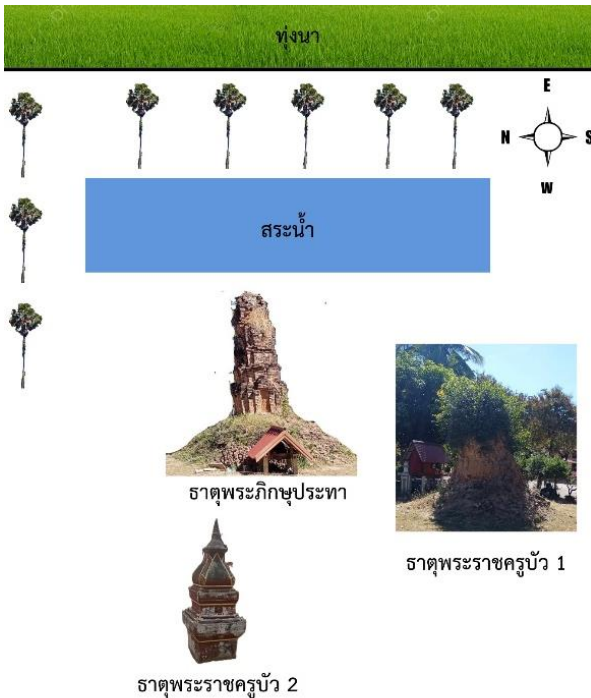
นอกจากนี้ยังมีตำนานที่ว่าด้วยสัมพันธภาพระหว่าง 2 ดินแดน คือ เมืองเกตุและเมืองจันทร์ เป็นเมืองใหญ่ มีกลุ่มคนในวัฒนธรรมลาว โดยกษัตริย์ ทั้ง 2 ดินแดนได้สั่งให้มหาอุปราชและเสนาอำมาตย์ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ชั้นผู้ใหญ่ของแต่ละฝ่ายมากระทำพิธีสัตยาธิษฐานปักปันเขตแดนและสร้าง ธาตุเกตุและธาตุจันทร์ไว้เป็นเอกสีมาอันเดียวกัน เพื่อให้เป็นหลักเขตแดน ของทั้ง 2 อาณาจักร อยู่ระหว่าง 2 ดินแดน ธาตุเกตุฝั่งตะวันตก และธาตุจันทร์ ฝั่งตะวันออก มีบ่อน้ำพญานาคอยู่ทางฝั่งตะวันออก โดยสมเด็จพระสังฆราช และมหาอุปราชของแต่ละอาณาจักรก็มารวมกันเพื่อเฉลิมฉลององค์ธาตุตาม ความปรารถนาอยากเป็นพันธมิตรของพระมหากษัตริย์ทั้ง 2 พระองค์ การทำพิธี อธิษฐานปักปันเขตแดน บ่งบอกได้ว่าความเชื่อเรื่องผีบ้านผีเมือง ซึ่งในที่นี้คือ “พระแม่ธรณี” ผู้ดูแลปกป้องรักษาผืนแผ่นดิน คงแทรกซึมอยู่ในวัฒนธรรมกลุ่ม คนลาวมาอย่างช้านาน จนกลายเป็นสักขีพยานสำคัญของการอธิษฐานปักปัน เขตแดนในครั้งนี้อย่างครบถ้วนให้พระมหากษัตริย์ มหาอุปราช เสนาอำมาตย์ และอาณาประชาราษฎร์ ตลอดจนพระภิกษุสงฆ์ของทั้งสองฝ่ายยึดถือปฏิบัติ ตามข้อตกลงดังกล่าวได้อย่างเคร่งครัดด้วยความเกรงกลัวต่ออำนาจเหนือ ธรรมชาติของพระแม่ธรณี ซึ่งเชื่อมโยงได้กับพุทธประวัติตอนมารผจญที่มี พระแม่ธรณีเป็นสักขีพยานแห่งการทำความดีของพระพุทธองค์จนสามารถ เอาชนะเหล่ามารได้สำเร็จ ตลอดจนธรรมเนียมการทำบุญของพุทธศาสนิกชนที่ นิยมกรวดน้ำลงในภาชนะ เพื่ออุทิศให้กับบรรพบุรุษหรือสรรพสิ่งอื่นใด แล้วนำเอา น้ำที่กรวดไปเทลงพื้นดินนอกอาคารเคหสถาน เพื่อให้พระแม่ธรณีเป็นสักขีพยาน ของการทำความดีในแต่ละครั้ง เพื่อส่งเสริมให้ผู้คนทำความดีละเว้นความชั่ว ทำให้เกิดความสงบสุขในดินแดนนั้น ๆ อีกทั้งการที่ธาตุเจดีย์ทั้ง 2 เป็นศูนย์กลาง ระหว่าง 2 ดินแดน คือ เมืองเกตุ และเมืองจันทร์ อาจสืบเนื่องจากการร่วมมือ กันต่อต้านอำนาจขอมจากตอนใต้ของเทือกเขาพนมดงรัก (ชื่อเรียกตามตำนาน และคำบอกเล่า ซึ่งปัจจุบันใช้ว่า พนมดงเร็ก แปลว่า ภูเขาไม้คาน) ที่อาจจะยกพล กลับมาอีกครั้งก็เป็นได้ ฉะนั้นจึงสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องผีและ พระพุทธศาสนาที่ต่างเอื้อเพื่อเกื้อกูลการเมืองการปกครองในระบอบกษัตริย์

อย่างหยั่งรากลึก แต่ยังมีบางตำนานเล่าเพิ่มเติมว่า บริเวณธาตุเจดีย์คู่นั้น ล้อมรอบด้วยเนินดินสูง มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 10 เมตร ได้เนินดิน มีเศษก้อนอิฐขนาดประมาณ 10×20 เซนติเมตร จำนวนมากกระจายอยู่ เชื่อกันว่าเป็นธาตุองค์เดิมที่สร้างขึ้นในสมัยเสียมโคก หรือเสียมโคกซันท์ ซึ่งผู้คนจากเขมรตอนใต้ของเทือกเขาพนมดงรักได้อพยพขึ้นมาหลังจากที่พระเจ้าแห่งหวนชิงราชสมบัติจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 9 ซึ่งกลุ่มชนของพระเจ้าชัยวรมันที่ 9 ได้อพยพมาตั้งเมืองโคกซันท์ ณ วัดลำภูรามณีवास จึงมีการสร้างเจดีย์ขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 1879 เป็นต้นมา ดังปรากฏหลักฐานอยู่ ณ วัดลำภูรามณีवासจนถึงวันนี้ (สุเพียร คำวงศ์, 2567) แต่ไม่ปรากฏหลักฐานอื่นที่กล่าวถึงการสร้างเจดีย์ใหญ่ครอบเนินดินอาจถูกนำมาถมฐานเจดีย์เพื่อให้เจดีย์ทรงตัวอยู่ได้ เพราะเจดีย์ตั้งอยู่ใกล้บริเวณตาน้ำ และที่ราบที่เป็นท้องนา เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ จึงอาจเสี่ยงต่อการทรุดและพังทลาย (สุมาลี คงไชย, 2567)

สถาปัตยกรรมธาตุคู่ศิลปะล้านช้าง วัดลำภูรามณีवास ตำบลใจดี อำเภอบุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ

ธาตุคู่ศิลปะล้านช้าง วัดลำภูรามณีवास สร้างด้วยอิฐฉาบปูน ตั้งอยู่แนวทิศตะวันออกเฉียงและตะวันตกแต่ทั้งสององค์หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียง เป็นธาตุที่สร้างอย่างมั่นคงแข็งแรง มีลานหลายชั้น ยอดหักเหลี่ยมย่อมุมและฐานสูง ฐานเหล่านี้มักจะมีลักษณะเป็นยอดที่สูงเรียว (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ., 2543) มีเรือนธาตุก่อที่บอยุ่ในแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุมรับกับส่วนฐาน แต่ละด้านของเรือนธาตุทำเป็นซุ้มจระนำมีเสาประดับ 2 ซ้าง บริเวณหัวเสาพรอยปูนปั้นรูปกลีบบัว กรอบหน้าบรรทุกทิศพบเหมือนปูนปั้นรูปยอดเจดีย์ สถาปนูนปั้นปัจจุบันอยู่ในสภาพชำรุด ซุ้มจระนำทั้ง 4 ด้านไม่ปรากฏรูปพระพุทธรูปและรูปเคารพ ส่วนยอดทำเป็นเรือนชั้นซ้อนลดหลั่นขึ้นไป 7 ชั้น ปลายยอดชำรุด แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นยอดเกลี้ยง ๆ เพราะไม่ปรากฏว่าจะป็นรูปทรงเจดีย์หรือปลียอดทรงกรวย สันนิษฐานว่าได้นำรูปแบบเจดีย์เพิ่มมุมสมัยอยุธยามาใช้ ซึ่งเป็นช่วงที่ล้านช้างมีความสัมพันธ์กับอยุธยาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 (สันติ เล็กสุขุม, 2545; ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2560) ส่วนฐานสันนิษฐานว่าเป็น

ฐานบัวคว่ำบัวหงาย 1 ชั้น แต่โดนทับถมด้วยเนินดินและกำแพงอิฐที่เชื่อว่า
ทำขึ้นใหม่ภายหลัง ถัดขึ้นมาจึงเป็นเรือนธาตุ เป็นรูปแบบฐานที่แตกต่างไปจาก
ปราสาทเขมร คือ ส่วนใหญ่ปราสาทเขมรจะพบหลักฐานเป็นชุดฐานบัวลูกฟัก
หรือชุดฐานบัวคว่ำ - บัวหงาย แต่มีการประดับลวดบัวขนาดใหญ่ ในขณะที่ฐาน
ของเจดีย์ที่วัดแห่งนี้ไม่มีการประดับลวดบัวและเป็นชุดฐานที่มีขนาดไม่สูงมากนัก
ซึ่งการทำชุดฐานบัวคว่ำ - บัวหงาย เป็นรูปแบบหนึ่งที่พบในองค์ประกอบของ
การสร้างเจดีย์ ตัวอย่างเช่น ฐานของเจดีย์ศรีสองรัก จังหวัดเลย เป็นพระธาตุ
กลุ่มฐานต่ำ จะเห็นได้ว่าฐานล่างเป็นบัวคว่ำ - บัวหงาย มีการทำหัยกมุ่มและ
ทำฐานด้วย เพราะฉะนั้นการทำฐานเจดีย์ของธาตุทั้งสองจึงน่าจะสัมพันธ์กับ
รูปแบบเจดีย์มากกว่าปราสาทเขมร (สงวน รอดบุญ, 2545)

ภาพที่ 7 ธาตุโบราณที่บรรจุธาตุของอดีตเจ้าอาวาสตามข้อเท็จจริง
(ที่มา : ฉันทพงศ์ สารรัตน์ , ธนพล ป่องแก้ว , เอนก ศรีภพ และอีรพัฒน์ ผงกุล, 2568)

ส่วนการทำเรือนธาตุนั้น จะนิยมทำเรือนธาตุแบบเพิ่มมุมและมีซุ้มประตูทั้ง 4 ด้าน เป็นรูปแบบที่มีแนวคิดสัมพันธ์กับรูปแบบปราสาทเขมร แต่มีส่วนที่แตกต่างคือ การทำเรือนธาตุทึบ ซึ่งในขณะที่ปราสาทเขมรจะมีห้วงสำหรับประกอบพิธีกรรม จะอยู่ในเรือนธาตุปราสาทประธาน (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2559) โดยถือเป็นใจกลางของปราสาท และเป็นพื้นที่สำหรับพรหมณ์ที่จะสามารถเข้าไปประกอบพิธีกรรมได้ และลักษณะเรือนธาตุทึบจึงเป็นความตั้งใจที่จะสร้างให้เป็นเจดีย์ มีลักษณะเดียวกับเจดีย์ทรงปราสาทหลายแห่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเอง ตัวอย่างเช่น เจดีย์หนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ เรือนธาตุของธาตุเจดีย์คู่นี้จึงเป็นการจำลองปราสาทเขมรให้เล็กลงเพื่อบูชาเจดีย์ และลักษณะซุ้มหน้าบันจะมีช่องแต่บริเวณฐานล่างสุด ส่วนชั้นถัดขึ้นมาจะเป็นหน้าบันตัน (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2555)

ในบริเวณส่วนยอดมีการทำเป็นเรือนชั้นซ้อนจะมีส่วนที่มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับปราสาทเขมร คือ มีช่องวิมาน จะสังเกตเห็นว่ามีการทำช่องสี่เหลี่ยมผืนผ้าในแนวตั้งขนาดเล็กอยู่ตรงกลางในแนวตำแหน่งเดียวกันกับช่องวิมานของปราสาทเขมรแต่เล็กกว่า จึงน่าจะเป็นการพยายามเลียนแบบการทำเรือนชั้นซ้อนของปราสาทเขมร ส่วนการทำชั้นซ้อนส่วนยอดขึ้นไปสองชั้นเป็นลักษณะเฉพาะของธาตุในศิลปะลาวเช่นเดียวกันกับการทำช่องวิมานเป็นช่องสี่เหลี่ยมผืนผ้าเล็ก ๆ ที่เป็นแบบลาวด้วยเช่นกัน และส่วนยอดบนสุดขรุขระ จึงวิเคราะห์ลักษณะทางสถาปัตยกรรมไม่ได้ (ประภัสสร ชูวิเชียร, 2557)

กล่าวโดยสรุปคือ ธาตุเจดีย์ฝั่งตะวันออกเป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นภายหลังสมัยวัฒนธรรมเขมร และมีการเลียนแบบรูปแบบของปราสาทเขมร คือ การทำเรือนธาตุเพิ่มมุม มีช่องประตู 4 ด้าน และการทำเรือนชั้นซ้อน และสันนิษฐานว่าน่าจะมีการทำกำแพงแก้วล้อมรอบธาตุเจดีย์ด้วย ซึ่งรูปแบบทางศิลปกรรมดังกล่าวสันนิษฐานว่าเป็นหนึ่งในต้นแบบเอกลักษณ์ทางศิลปกรรมแบบล้านช้างในท้องถิ่นต่าง ๆ ของจังหวัดศรีสะเกษ โดยหันไปนิยมสร้างธาตุเจดีย์ในลักษณะดังกล่าวนี้ถึงแม้ว่าธาตุแต่ละองค์มีรายละเอียดแตกต่างกันออกไปตามแนวคิดของการสร้างและฐานันดรศักดิ์ของผู้สร้าง แต่ถือเป็นจุดเด่นอย่างหนึ่งของศิลปกรรมแบบ

ล้านช้างที่นิยมสร้างให้มีลักษณะเฉพาะตัว อันสื่อถึงความเป็นอิสระใน การสร้างสรรค์งานของช่าง แสดงให้เห็นว่า การอพยพของคนลาว หรือที่เรียกว่า ลาวเวียงจันทน์ในหลายช่วงเวลา ก็น่าจะมีจำนวนมากพอที่จะสามารถสร้างงาน ศิลปกรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของลาวได้ด้วย เป็นต้น

วัฒนธรรม ความเชื่อ และพิธีกรรมบูชาองค์ธาตุคู่ศิลปะล้านช้าง ภายใน วัดลำภูริมนิเวศ อำเภออุซันต์ จังหวัดศรีสะเกษ

ในงานนมัสการองค์ธาตุคู่ นั้น ในปัจจุบันทุกวันเพ็ญเดือน 3 ของทุกปี ผู้คนในแถบตำบลใจดีทั้ง 10 หมู่ อันประกอบไปด้วยบ้านใจดี บ้านพะเยียว บ้านพะลอก บ้านลำภู บ้านตะแบง บ้านตาสุ บ้านอังกุล บ้านโคกมะเขือ และ บ้านสมใจ (สำนักงานจังหวัดศรีสะเกษและภาคีเครือข่าย, 2548) จะร่วมใจกัน จัดงานเทศกาลไหว้พระแก้วเนรมิตและองค์ธาตุเจดีย์คู่ โดยเริ่มจากพิธีอัญเชิญ พระอุคุตจากสะดือทะเล หมายถึง การประกอบพิธีกรรมอาราธนาอัญเชิญ พระอุคุตมารักษาคุ้มครองงานจากสระน้ำทางทิศตะวันออกของวัด และมีการบวงสรวง จากนั้นจะมีพิธีบนบานองค์ธาตุที่เป็นรูปแบบการติดต่อกับอำนาจ เหนือธรรมชาติเพื่ออ้อนวอนร้องขอต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ ขอให้อำนาจ ศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตในองค์พระธาตุช่วยดลบันดาลสร้างเสริมความเป็นสิริมงคล ให้แก่ชีวิตตามแต่ผู้ที่มาบนบานต้องการ ด้วยความที่มีความเชื่อว่ามีผีอารักษ์ หรือมีเทพที่อารักษ์องค์ธาตุ บ้างก็มีการจุดธูปเทียนเพื่อบอกกล่าวต่อองค์ธาตุ ให้ช่วยเหลือ เมื่อประสบความสำเร็จสมดังเจตนารมณ์ที่ได้บนบานไว้ก็จะต้องมา แก้มบน ซึ่งหากสำเร็จผลแล้วก็ต้องมาแก้มบนในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 3 รวมถึง มีการเวียนเทียนรอบองค์ธาตุด้วย ซึ่งในอดีตเชื่อกันว่า เคยมีการพบพระพุทธรูป บูเงินและบุทองบริเวณฐานขององค์ธาตุทั้งสอง ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจมีร่องรอย ของพระพิมพ์หรือโบราณวัตถุขนาดเล็กอื่น ๆ บริเวณธาตุทั้งสองด้วย

ชาวบ้านมีความเชื่อกันว่า ในทุกวันพระจะมีดวงไฟลอยออกมาจาก องค์ธาตุคู่ และลอยวนอยู่สามรอบบริเวณท้องนาและหายกลับเข้ามาที่องค์ธาตุ ทั้งสอง และบริเวณสระน้ำที่อยู่ใกล้เคียง บางวันชาวบ้านจะเห็นพญานาคหรือ งูใหญ่ขึ้นมาจากสระและเลื้อยพันรอบฐานธาตุต้นละฐาน เพื่อดูแลรักษาธาตุ

เจดีย์ดังกล่าว และบางครั้งคนในชุมชนไม่สามัคคีกัน ทะเลาะกันในงานบุญ ประเพณี พญานาคก็จะโกรธและรื้อองค์ธาตุจนแน่นเกินไป และบันดาลให้ฝนฟ้าตกจนดินอ่อนลง ทำให้ธาตุเอียงลงทางตะวันออก และทางตะวันตก นาคได้พินขึ้นไปที่เรือนธาตุ ทำให้องค์ธาตุพังทลายลง แต่ชาวบ้านก็ไม่ได้ซ่อมแซม เพราะเชื่อว่าเป็นการบันดาลของนาคในหนองน้ำของชุมชนนั่นเอง (สนั่นมากนวล, 2567) ความเชื่อดังกล่าวแสดงถึงบทบาทของนาคในการควบคุมสังคมความสัมพันธ์ ระหว่างวิถีชีวิตชาวบ้านกับศาสนสถานได้เป็นอย่างดี

บทสรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ความเป็นมา ความสำคัญ และความศักดิ์สิทธิ์ ขององค์ธาตุคู่ที่ตั้งภายในวัดลำภูริ์มณิवास พบว่า เป็นธาตุเจดีย์ในวัฒนธรรมล้านช้างทรงบัวเหลี่ยมเพิ่มมุมที่แสดงถึงสัมพันธ์ภาพระหว่างชายหญิง การเข้ามาของกลุ่มชนในวัฒนธรรมเขมรสมัยหลังเมืองพระนคร และเรื่องเล่าความสัมพันธ์ระหว่างเมือง 2 เมืองตามแนวปริมปราศติเพื่อต้านทานอำนาจของชาวเขมร มีการประกอบพิธีสัตยาธิษฐานปักปันเขตแดน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องผีและพระพุทธศาสนาที่เอื้อเพื่อเกื้อกูลกับการเมืองการปกครองกันมาอย่างช้านาน มีธาตุเจดีย์เป็นสักขีพยานแห่งมิตรภาพของทั้ง 2 อาณาจักร จนเป็นรูปแบบที่ถูกพัฒนา เป็นหนึ่งในเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างในท้องถิ่นศรีสะเกษ อันสื่อแสดงถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ รวมไปถึงขอบเขตและกลุ่มชนในวัฒนธรรมล้านช้าง จึงบ่งบอกได้ว่าการสร้างสรรค์ศิลปกรรมสัมพันธ์กับการเมืองการปกครองมาอย่างแน่นแฟ้น ถึงแม้จะเป็นเรื่องราวในปริมปราศติก็ตาม รวมถึงความศักดิ์สิทธิ์ของธาตุเจดีย์ ซึ่งข้อมูลที่ปรากฏเป็นประโยชน์ในด้านมรดกทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ เกิดผลกระทบที่ดีทางสังคมที่ทำให้คนในสังคมมีความเข้าใจอันดีมากขึ้นผ่านวัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่น โดยมีธาตุเจดีย์คู่แฝดนี้เป็นศาสนสถานที่รวมศิลปะ ประเพณี และวัฒนธรรมในพื้นที่ที่เกิดจากการสร้างคุณค่าร่วมกันเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่เป็นทุนทางวัฒนธรรม เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และวัฒนธรรมในท้องถิ่น อันสามารถนำตำนานเรื่องเล่าไปใช้ต่อยอดในการท่องเที่ยวเชิงศาสนา

โดยการเพิ่มมูลค่าให้แก่การท่องเที่ยวจากการเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์
สถาปัตยกรรม และความศักดิ์สิทธิ์ขององค์ธาตุ เพื่อให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์
สถาปัตยกรรม วัฒนธรรม และความเชื่อให้ดำรงอยู่สืบไป มีการพัฒนาในเชิง
การท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนต่อไป เป็นฐานความรู้เกี่ยวกับการ
ศึกษาด้านศิลปกรรมไทยพื้นถิ่น หรือความสัมพันธ์ของการก่อสร้างกับ
ปรัมปราคติ และเป็นการขยายขอบเขตปริมณฑลงานช่างศิลปะแบบล้านช้าง
ให้กว้างขวางและน่าสนใจสำหรับคนทั่ว ๆ ไปมากขึ้น ดังที่ ยอดดน้อย สุขเกษม
(2563) กล่าวว่า ตำนานต่าง ๆ ในท้องถิ่นล้วนแล้วแต่มีการช่วยส่งเสริม
เอกลักษณ์ และช่วยพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

เอกสารอ้างอิง

- ชอบ สุขใส. (ชาวบ้านตำบลไจดี อำเภอบุขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ). สัมภาษณ์,
21 ธันวาคม 2567.
- ชนะเอียน ขุขันธิน. (ชาวบ้านตำบลไจดี อำเภอบุขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ). สัมภาษณ์,
21 ธันวาคม 2567.
- दनัย ไชโยธธา. (2560). *พจนานุกรมคำศัพท์พระพุทธศาสนา*. (ฉบับสมบูรณ์).
โอเดียนสโตร์.
- ธันยพงศ์ สารรัตน์, ธนพล บ็องแก้ว, เอนก ศรีภพ และธีรพัฒน์ ผงกลา. (2568).
วัดลำภูรัมย์ภินิหารกับความเป็นศูนย์กลางชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน
[รูปภาพ]. มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ คณะครุศาสตร์และ
การพัฒนามนุษย์.
- _____. (2568). *ธาตุทางทิศตะวันออก* [รูปภาพ]. มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ
คณะครุศาสตร์และการพัฒนามนุษย์.
- _____. (2568). *ธาตุทางทิศตะวันตก* [รูปภาพ]. มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ
คณะครุศาสตร์และการพัฒนามนุษย์.
- _____. (2568). *แผนผังที่ตั้งของธาตุโบราณภายในวัดลำภูรัมย์ภินิหาร* [รูปภาพ].
มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ คณะครุศาสตร์และการพัฒนามนุษย์.
- _____. (2568). *ธาตุโบราณตามปริมปราศติความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชน*
[รูปภาพ]. มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ คณะครุศาสตร์และ
การพัฒนามนุษย์.
- _____. (2568). *ธาตุโบราณตามปริมปราศติวิวัฒนาการการสร้างแปงธาตุ*
[รูปภาพ]. มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ คณะครุศาสตร์และ
การพัฒนามนุษย์.
- _____. (2568). *ธาตุโบราณที่บรรจุธาตุของอดีตเจ้าอาวาสตามข้อเท็จจริง*
[รูปภาพ]. มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ คณะครุศาสตร์และ
การพัฒนามนุษย์.

- นิติภูมิ ขุขันธ์นิน. (2560). *องค์พระแก้วเนรมิตและองค์พระพญาครุฑ
องค์พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่มือเมืองขุขันธ์*. มหาวิทยาลัยการกีฬาแห่งชาติ
วิทยาเขตศรีสะเกษ.
- _____. (2567). *ประวัติ (ย่อ) เมืองขุขันธ์และวัดลำภู*. มหาวิทยาลัยการกีฬา
แห่งชาติ วิทยาเขตศรีสะเกษ.
- ประภัสสร ชูวิเชียร. (2557). *ศิลปะลาว*. มติชน.
- ไพฑูรย์ มิกุล. (2521). *ประวัติศาสตร์อารยธรรมอีสาน*. มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม คณะสังคมศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์.
- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย. (2552). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน
เล่มที่ 12*. สยามเพรสเม้นอาร์เม้นท์.
- ยอดดนัย สุขเกษม. (2563). *ตำนานวัดเขาอ้อ: แนวทางการใช้มรดกวัฒนธรรม
ในการพัฒนา*. *ว.ที่ทัศน์วัฒนธรรม*. 19(2), 19-39.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2559). *ปราสาทขอมในดินแดนไทย*. มติชน.
- วิโรฒ ศรีสุโร. (2531). *ธาตุอีสาน*. มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.
- _____. (2551). *ธาตุอีสาน*. มหาวิทยาลัยขอนแก่น คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์.
- _____. (2560). *บันทึกอีสานผ่านเลนส์*. มหาวิทยาลัยขอนแก่น คณะสถาปัตย
กรรมศาสตร์.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2555). *เจดีย์ พระพุทธรูป ฮูปแต้ม ลิม ศิลปะลาว และอีสาน.
มิวเซียมเพรส*.
- _____. (2560). *เจดีย์ในประเทศไทย: รูปแบบ พัฒนาการ และพลังศรัทธา.
เมืองโบราณ*.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2546). *ความหมายของพระบรมธาตุในสยามประเทศ.
เมืองโบราณ*.
- สงวน รอดบุญ. (2545). *พุทธศิลปะลาว*. สายธาร.
- สุทัศน์ กองทรัพย์. (2556). *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอีสานใต้ ระหว่าง
พ.ศ. 2302-2465*. มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ คณะมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์.

สนั่น มากนวล. (ชาวบ้านตำบลใจดี อำเภอบางขัน จังหวัดศรีสะเกษ). สัมภาษณ์,

21 ธันวาคม 2567.

สุเพียร คำวงศ์. (ปราชญ์ท้องถิ่นอำเภอบางขัน จังหวัดศรีสะเกษ). สัมภาษณ์,

21 ธันวาคม 2567.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. (2543). *ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยใกล้เคียง*. มติชน.

สุมาลี คงไชย. (ชาวบ้านตำบลใจดี อำเภอบางขัน จังหวัดศรีสะเกษ). สัมภาษณ์,

21 ธันวาคม 2567.

สันติ เล็กสุขุม. (2545). *เจดีย์: ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์
ในประเทศไทย*. มติชน.

สำนักงานจังหวัดศรีสะเกษและภาคีเครือข่าย. (2548). *ประวัติศาสตร์
วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น: ประวัติอำเภอบางขัน หมู่บ้านของ
จังหวัดศรีสะเกษ*. ศรีสะเกษการพิมพ์.